

АЛЕКСЕНКО С. Ф.

Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка

ПРОСОДИЯ АНГЛІЙСЬКИХ ВИСЛОВЛЮВАНЬ-ВИБАЧЕНЬ У ПОБУТОВІЙ СФЕРІ СПІЛКУВАННЯ

Статтю присвячено дослідженню просодії англійських висловлювань-вибачень в ситуаціях побутової сфери спілкування. Типовими для неформальних англійських висловлювань-вибачень є низхідний та рівний термінальні тони, порізаний мелодійний малюнок синтагм, варіації темпу – від помірного до повільного при його загальному нестабільному характері, велика кількість довгих та середніх пауз, шкал із порушеною послідовністю.

Ключові слова: інтонаційна модель, неформальні висловлення-вибачення, емоційні види вибачень.

Статья посвящена исследованию просодии английских высказываний-извинений в ситуациях бытовой сферы общения. Типичными для неформальных английских высказываний-извинений являются нисходящий и ровный терминальные тоны, изрезанный мелодический рисунок синтагм, вариации темпа – от умеренного до медленного при его общем нестабильном характере, большое количество длинных и средних пауз, шкал с нарушенной последовательностью.

Ключевые слова: интонационная модель, неформальные высказывания-извинения, эмоциональные виды высказываний-извинений.

The article dwells on researching the prosody of English apologies in an informal sphere of communication. It is typical for English apologies to be uttered with the falling or level terminal tones, to have a jagged melodic contour. Tempo may vary from moderate to slow, its general character being instable. There are a lot of long and middle-length pauses and scales with broken descent in the apologies of this type.

Key words: intonation model, informal apologies, emotional types of apologies.

Актуальність. Інтонаційна організація висловлень-вибачень в англійському діалогічному мовленні є одним з нерозроблених питань комунікативної фонетики англійської мови. Дотепер варіативність інтонаційної моделі зазначеного типу висловлень не була предметом спеціального дослідження. У попередніх дослідженнях вибачення вивчалися в межах ширшої проблематики складників ефективності мовленнєвої комунікації [1; 2; 3; 4 та ін.] і проблематики функціонування мовленнєво-етикетних одиниць як окремого класу висловлень [5]; в межах інтенсифікованих висловлень [6]; як підвид висловлень, що передають каяття [7].

Мета. Враховуючи важливість вивчення інтонаційної моделі мовленнєво-етикетних одиниць, у даній статті досліджується

варіативність інтонаційних засобів реалізації висловлень-вибачень у площині неформальної сфери спілкування.

Об'єктом дослідження в даній статті є англійські висловлення-вибачення в побутовій сфері спілкування.

Предметом дослідження є просодичні підсистеми та їх роль у диференціації різних емоційних видів висловлень-вибачень.

Позамовні фактори, що впливають на вибір інтонаційних засобів вербального вираження смислу висловлень, є характер відносин між комунікантами і комунікативний реєстр ситуації (сфера комунікації).

Соціальна маркованість будь-якої вербальної інтеракції як наслідок факту породження мовлення в суспільстві є всеосяжною нормативною рисою людського спілкування, а отже мовлення несе на собі відбиток контексту певної ситуації. Ситуації спілкування за сферою комунікації можна умовно поділити на дві групи: формальні (ділова сфера спілкування) і неформальні (побутова сфера). У цій статті ми зосередимося на просодичних ознаках англійських висловлень-вибачень побутової сфери комунікації.

Інтонація як обов'язковий елемент будь-якої мовленнєвої одиниці від слова до тексту бере безпосередню й активну участь в організації усних текстів та їх окремих компонентів, відіграє значну роль “у донесенні економно та адекватно необхідної інформації до слухача” [8:124]. Інтонація є тим явищем, організація якого може бути проаналізована лише з погляду значущого вибору мовця щодо певного поєднання інтонаційних компонентів [4:1].

Просодичне оформлення спонтанного мовлення зумовлене його синтаксичними особливостями (взаємоперериванням, паралелізмом реплік, незакінченістю висловлень, наявністю паралінгвістичних засобів, контамінацією, яка виражається у розбіжності між структурою початку речення та структурою його кінця). Вживання повторів, зупинок, переривань мовлення, обмовок, неповних речень порушує синтаксичні зв'язки у середині фраз і між ними, а також спричинює важкість чіткого поділу тексту на інтонаційні групи [9:36].

Характерними рисами інтонації спонтанного мовлення є: дрібне членування на синтагми (не більше ніж два повнозначних слова у синтагмі); висока частотність спадних тонів і складних тонів у діалогах; порізаний мелодичний малюнок синтагм (але загальний напрямок мелодичного руху є спадним та спадно-висхідним, а в довгих

синтагмах – хвилеподібним) [9:135]; середній діапазон спонтанного мовлення вимірюється півтора октавами (при підвищеній емоційності діапазон може бути ширшим); нестабільний характер темпу (характерним є розтягування складів і слів при невпевненості та емпізі); велика кількість пауз (їх загальна тривалість складає 50 % від загальної тривалості певного відрізка мовлення); специфічна ритмічна організація (вона створюється періодичністю вживання низхідних тонів, комбінуванням форм простого та складного ритму) [10:124].

Висловлення-вибачення забарвлені негативною емоцією – соромом. Дослідження просодичних характеристик негативних емоційно-модальних конотацій [11:232] свідчать, що висловленням-носіям негативних емоцій притаманні сповільнення темпу мовлення, зниження висотнонального рівня, звуження діапазону, зменшення гучності звучання.

Завданням пропонованої статті є простеження особливостей інтонаційної організації англійських висловлень-вибачень у побутовій сфері спілкування (або неформальних висловлень-вибачень) залежно від зміни емоційної насиченості висловлень.

Емоції виражаються комплексно, за допомогою мовних засобів лексичного, граматичного і фонетичного рівнів, проте провідна роль в передачі емоційно-модальних значень належить просодичним засобам. Висловлювання за ступенем прояву в них емоційності можна розділити на емоційно-нейтральні, емоційно-забарвлені та емоційно-експресивні. Перші є тими, в яких не можна виокремити будь-які певні емоції чи ставлення мовця. До другої групи належать ті, що передають певні емоції, виражені без особливої емпізи. До третьої групи входять висловлення, у яких знаходять своє вираження яскраві та емпітично акцентовані емоції мовця.

Функціонування вибачень у діалогічному мовленні має двоїсту мотивацію: людина вживає їх або під впливом ввічливості, або з почуття провини. При домінуванні першого із зазначених мотивів породжувані висловлення характеризуються найменшим ступенем емоційності (емоційність передає почуття індивіда, а вони, як відомо, не виникають під впливом ввічливості). Інакше кажучи, етикетні конвенціональні вибачення є емоційно-нейтральними. При домінантній ролі другого з мотивів (почуття провини) вибачення набувають емоційної виразності: чим сильніше відчуває мовець свою провину

перед слухачем, тим емоційнішим стає породжуване ним висловлення-вибачення.

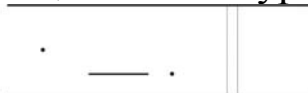
Отже, проаналізуємо на прикладі окремих англійських вибачень неформальної сфери спілкування їх найтипівіші просодичні ознаки з урахуванням зміни ступеня емоційності.

Розглянемо діалог батька з дочкою, яка повернулася додому о другій годині ночі. Вибачення дівчини є емоційно-експресивним власне вибаченням у неформальній ситуації. На думку аудиторів, висловлення передає усвідомлювану дівчиною вину за рахунок суто інтонаційних засобів мовлення, оскільки лексичний склад є нейтральним :

– *What sort of time do you call this?*

– *I'm sorry.*

Інтонаційний контур представлений наступним чином:

Знижена гучність, сповільнений темп, низький рівний термінальний тон, а також відчутний перепад висотнотонального рівня між передтермінальною частиною і ядром передають високий ступінь емоційності мовця. Крім того, відсутність шкали свідчить про бажання мовця донести своє каяття якомога скоріше.

Розглянемо подальше розгортання даного діалогу:

– *I was worried stiff about you.*

– *Honestly, Dad, I really am sorry, but you don't have to wait up for me, you know* (1)

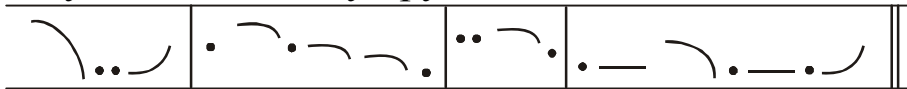
– *OK. I know you think I'm fussing I'm sorry.* (2) *But next time just let me know if you are going to be late, OK? Give me a ring or something.*

– *Yes, OK. I'll let you know next time. Sorry, Dad* (3).

В ньому три ВВ. Вибачення (1) було кваліфіковане як емоційно-забарвлений різновид вибачення-відмови – вибачення-протиріччя. Висловлення складається з чотирьох синтагм, перші дві з яких утворюють одну семантичну єдність (вираження жалю), а останні дві – іншу (виправдовуюче-протирічливий аргумент). На лексичному рівні використані вставне речення “you know”, звертання “Dad”, прислівники міри “honestly” та “really”, що підкреслюють щирість почуття мовця. На граматичному рівні слід зазначити інтенсифікатор “really”, який, будучи розміщеним між підметом і присудком (*Honestly I really am sorry*), зумовлює наголошування допоміжного дієслова. Синтаксична

структура вибачення (1) є складносурядною, частини якого з'єднані сполучником “but”. Перше з речень є експліцитним висловленням-вибаченням, друге – імпліцитним, що реалізується через виправдання.

Розглянемо інтонаційну організацію висловлення (1). Більшість повнозначних слів у цьому висловленні є наголошеними; використовуються спадно-висхідний тон в першій синтагмі, спадна ковзна шкала для підкреслення семантичної ваги кожного з наголошуваних складів у другій синтагмі.

Це висловлення оформлене за допомогою таких структурних різновидів інтонаційних груп: високий спадно-висхідний тон, перерваний ненаголошеними складами; середній передтакт + спадна ковзна шкала + низький спадний тон; високий висхідний передтакт + високий вузький спадний тон + частково наголошений затакт; низький передтакт + низький рівний такт + низький спадно-висхідний перерваний тон. Привертає до себе увагу значний позитивний інтервал на стикові другої і третьої інтоногруп (що свідчить про їх семантичну відокремленість), а також загальний високий тональний рівень третьої інтоногрупи. Більше того, аудиторі зареєстрували відчутний перепад темпу та гучності на межі другої і третьої синтагм (для перших двох синтагм характерний помірний темп і знижена гучність, тоді як третя та четверта інтоногрупи реалізуються у підвищеному темпі та помірній гучності), контраст між якими сприймається сильніше завдяки середній незаповненій паузі.

Вибачення (2) є власне вибаченням емоційно-експресивного характеру. Воно може бути трансформоване у таку граматичну структуру як “*I’m sorry I’m fussing*”. Розглянемо особливості взаємодії засобів лексико-граматичного та фонетичного рівнів. У цьому висловленні частини складносурядного речення поєднані асиндетичним зв’язком. Відсутність сполучника сприяє у цьому випадку порушенню передбачуваної чіткості ритмо-мелодійної моделі, тобто створенню ефекту певної аритмії, та надає висловленню смислу високого ступеня емоційної залученості мовця. До лексичного складу висловлення входить причина вибачення батька перед дочкою – дію, описана дієсловом “*fuss*”, і саме вибачення “*I’m sorry*”. Незважаючи на відносну нейтральність лексичного складу, висловлення сприймається як

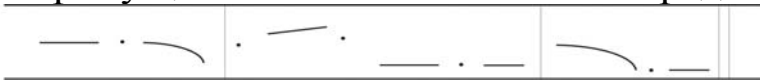
емоційне, чому сприяє його специфічна просодична організація. Реалізація: *I know you think I'm fussing I'm sorry* складається з двох синтагм:

В аналізованому висловленні синтагми складають такі типи інтонаційних структур: середній передтакт + спадна ступінчаста шкала + низький рівний тон; низький передтакт + низький спадний тон + ненаголошений затакт. Перша інтоногрупа містить два наголошених склади, один ядерний тон і чотири ненаголошених склади, при чому один наголошений склад чергується з одним ненаголошеним. Той факт, що кожен наголошений склад обрамлений двома ненаголошеними, сприяє створенню чіткого ритмічного малюнка, який зберігається і в другій синтагмі. Зазначена модель словесного наголосу на фоні зниженої гучності додає певної виразності висловленню. Зазначимо, що слово “sorry”, яке виражає каяття, виділене за допомогою сповільненого темпу та рівного ядерного тону як семантичний центр всієї реалізації.

Блок ВВ (3): *Yes, OK, I'll let you know next time, sorry, Dad* можна описати як емоційно-експресивний, прагматична спрямованість якого – вибачення-обіцянка. Описувана реалізація складається з еліптичної обіцянки дівчини надалі попереджувати батька про свою відсутність у формі згоди на прохання (невласне окличне *Yes, OK*), обіцянки більш поширеного характеру (просте розповсюджене речення) та еліптичного речення (власне вибачення), якому передують довга синтагматична незаповнена пауза. Завдяки високій інформативності останньої наступне слово набуває статусу емоційного центру всього блоку висловлень.

Інтонограму цього висловлення можна представити так:

Еліптичне речення представлено у вузькому діапазоні, ніж наступне, більш розгорнуте. Нам уявляється, що паузи на стиках всіх синтагм, які надають вагомості інформації кожної з інтоногруп, сповільнений темп і знижена гучність вимови сприяють передачі сорому як провідної емоції цього блоку. Вживання високої усіченої шкали (єдиний наголошений склад якої вимовляється з висхідним рухом тону) на фоні низького рівного ядерного тону в другій синтагмі, а також значні тональні інтервали на стику першої і другої інтоногруп і

між шкалою і термінальним тоном в другій синтагмі маркують висловлення як емоційно-експресивне. Про підвищену емоційність мовця сигналізують також довгі синтагматичні паузи.

Вважаємо незайвим зазначити, що часто найвищий ступінь вираження жалю як негативної емоції може пов'язуватися з незвичною для більшості актуалізацій взаємодією просодичних засобів, таких як підвищений темп, висока гучність вимови, широкий діапазон реалізації, високий спадний ядерний тон, як у наступному вибаченні-виправданні, що було визначене аудитором як емоційно-експресивне й актуалізоване мовцем із нижчим соціальним статусом відносно статусу слухача (учениця пояснює вчителю причину свого запізнення на урок): *I couldn't find a parking place.*

Перераховані просодичні ознаки пояснюються неконтрольованим характером супроводжуючої емоції (розпачу), якою забарвлений сором. Сором переростає у страх перед ймовірним покаранням (дівчина запізнюється вже не вперше). Був зареєстрований високий ступінь інтенсифікованості першого наголошеного складу, а також широкий різновид високого спадного термінального тону на слові “parking”, вимовлений із помітним сповільненням темпу. Такі інтонаційні характеристики мовлення передають почуття розгубленості дівчини.

Проаналізуємо інтонаційні характеристики емоційно-нейтральних та емоційно-забарвлених висловлень у їх зіставленні. Розглянемо фрагмент такого діалогу:

– *Why do you go and tell Ms Wallis how much money I'm going to make! Now you should go and tell the whole world!*

– *Well, I'm sorry.* (1)

– *Yeah, but you know how she talks to everybody.*

– *Well, I apologize. I guess I wasn't thinking, I got all excited.* (2)

– *Oh, well. It's done now.*

Вибачення (1) – емоційно-нейтральне власне вибачення у неформальній ситуації спілкування. На лексичному рівні воно виражене етикетно-стереотипною формулою “I'm sorry”, ускладненою вставним словом “well”. Інтонаційне оформлення речення передає контрольованість мовцем свого мовлення: описуване власне вибачення оформлюється високою усіченою шкалою та низьким висхідним тоном:

Наведене висловлення характеризується типовою для етикетної, не забарвленої емоціями формули вибачення інтонаційною моделлю. Завдяки їй дане ВВ звучить водночас впевнено і нейтрально.

Вибачення (2) є емоційно-нейтральним вибаченням-виправданням, яке складається з двох речень. У першому з них застосована реквестивно-констатуюча формула вибачення “I apologize”, що вважається формальнішою, ніж “I’m sorry”. Вона застосовується мовцем у побутовій сфері спілкування між двома приятелями цілком виправдано як реакція винуватця на докір ображеного, який був висунутий у дещо ультимативній формі (таке сприйняття докору виникає за рахунок високої гучності в поєднанні з прискореним темпом вимови і раптового підвищення тону на емоційному та комунікативному центрі висловлення “money”). Репліка-реакція винуватця відбила стилістичну тональність репліки стимула.

Друге речення є емоційно-забарвленим виправданням, яке містить триразову появу особового займенника “I”. Саме він залишився ненаголошеним в інтонаційній структурі всього блоку. Усі інші слова (повнозначні і службові) несуть різний ступінь виділеності (частково наголошені, ненаголошені, ядерні). Помітний контраст між наголошеними та ненаголошеними складами, чітке їх чергування (особливо у другій синтагмі), а також подібність ритмомелодійної моделі другої і третьої синтагм на фоні зниженої гучності додає більшої виразності, щирості висловленню. Взаємодія дещо формальної лексичної одиниці (“apologize”) з описаними просодичними характеристиками, а також навмисне вживання мовцем патетичного тембру, який неадекватно відображає лексичний і граматичний зміст висловлення, створює ефект грайливого, навіть іронічного тону звучання описуваного виправдання. Слова “apologize”, “thinking”, “excited” виділені як найбільш семантично важливі за допомогою термінальних низхідних тонів різної висотнональної реалізації (середній високий, низький та середній низхідні відповідно):

Отже, саме інтонація досліджуваного прикладу сприяє остаточній інтерпретації того смислу й емоційно-модальних відтінків, якими забарвлений вербальний компонент реалізації.

Аналіз різних емоційних видів ВВ в межах неформальних ситуацій привів до висновку, що просодична організація висловлень зазнає впливу в залежності від ситуативно-прагматичних змінних.

Таким чином, реалізації ВВ, що функціонують у побутовій сфері спілкування, характеризуються великою різноманітністю засобів різних мовних рівнів (фонетичного, лексичного, граматичного) і просодичних підсистем. Різноманітні способи поєднання засобів різних просодичних підсистем створюють певні смисли висловлень, які інтерпретуються з урахуванням ситуації спілкування. Типовими для неформальних ВВ є спадний та рівний термінальні тони, порізаний мелодичний малюнок синтагм, варіації темпу – від помірного до повільного при його загальному нестабільному характері, більша кількість довгих і середніх пауз, шкал з порушеною поступовістю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бузаров В. В. Формулы речевого этикета в английской диалогической речи (социолингвистический аспект) / Владимир Васильевич Бузаров // Социальная и стилистическая вариативность английского языка: межвуз. сб. науч. тр. – Пятигорск: Пятигорск. гос. пед. ин-т иностр. яз., 1988. – С. 98–107.
2. Дубовский Ю. А. Социально-стилистический потенциал речевой просодии / Юрий Александрович Дубовский // Слово и предложение в структурно-семантическом и социально-стилистическом аспектах (на материале английского языка): сб. науч. тр. – Пятигорск: Пятигорск. пед. ин-т иностр. яз., 1989. – С. 78–82.
3. Arndt V. Alive to Language: Perspectives on Language Awareness for English Language Teachers / Valerie Arndt, Paul Harvey, John Nuttall. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – 297 p.
4. Brazil D. The Communicative Value of Intonation in English / David Brazil. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – 188 p.
5. Ступин Л. П. Современный английский речевой этикет / Леонид Павлович Ступин, Константин Сергеевич Игнатъев. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1980. – 144 с.
6. Алексієвець О. М. Просодичні засоби інтенсифікації висловлень сучасного англійського мовлення: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 “Германські мови” / Оксана Миколаївна Алексієвець; Київськ. нац. лінгв. ун-т. – К., 1999. – 268 с.
7. Дорда С. В. Прагматичні особливості висловлень, що передають каяття (на матеріалі англійської мови): дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 “Германські мови” / Світлана Володимирівна Дорда; Київськ. нац. лінгв. ун-т. – К., 1996. – 167 с.
8. Левицкий А. Э. Функциональные подходы к классификации единиц современного английского языка: [монография] / Андрей Эдуардович Левицкий. – К.: КГЛУ, 1998. – 362 с.
9. Cruttenden A. Intonation / Alan Cruttenden. – Cambridge: Cambridge University Press, 1995. – 214 p.
10. Антипова А. М. Система английской речевой интонации: [учеб. пособие для студ. старших курсов] / Антонина Михайловна Антипова. – М.: Высшая школа, 1979. – 132 с.
11. Яковлева Е. В. Просодические образы в английской речи: автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра филोल. наук: спец. 10.02.04 “Германские языки” / Елена Владимировна Яковлева; МГУ им. М. В. Ломоносова. – М., 2002. – 45 с.